

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Opiskelijakirjaston verkkojulkaisu 2005

Kirjakieli – puutarha vai kansallispuisto?

Pentti Leino

Julkaisu: Virittäjä, Kotikielen seuran aikakauslehti,
Helsinki 93(1989)
ISSN 0042-6806
s. 554-571

Tämä aineisto on julkaistu verkossa oikeudenhaltijoiden luvalla. Aineistoa ei saa kopioida, levittää tai saattaa muuten yleisön saataviin ilman oikeudenhaltijoiden lupaa. Aineiston verkko-osoitteeseen saa viitata vapaasti. Aineistoa saa opiskelua, opettamista ja tutkimusta varten tulostaa omaan käyttöön muutamia kappaleita.

www.opiskelijakirjasto.lib.helsinki.fi

opiskelijakirjasto-info@helsinki.fi

Kirjakieli — puutarha vai kansallispuisto?

Mikael Agricola pani alulle vuosisataisen työn, jonka tuloksena savupirttien asukkaiden puhumasta suomen kielestä on vähitellen muovattu täysimittainen sivistyskieli — tavoite, jonka onnistumiseen ei vielä viime vuosisadan puolivälissä yleisesti uskottu.

Puhuttu suomi ei taipunut itsestään kirjoitettuun muotoon. Sen jalostaminen on vaatinut yhä uusien asialleen omistautuneiden kielenkehittäjien loppumatonta uurastusta.

Vaikka kirjakieli vakiintui pääpiirteisään jo satakunta vuotta sitten, työ ei ole päättynyt: suomalaisen kulttuurin ja yhteiskunnan muuttuessa myös suomen kieli on jatkuvan muutoksen tilassa. Tekniset uudennokset ja ylipäättään uudet käsitteet kaipaavat suomenkielisiä termejä, ja ensisijainen vastuu niiden luomisesta on tehtävään erikoistuneilla ammattilaisilla. Ortografian yksityiskohdissa riittää edelleen hiomista. Hallinnon kielenkäyttöä on pyrittävä selkeyttämään, jotta hallittavatkin ymmärtäisivät, mistä milloinkin on kysymys. Vaikka kielenhuollon tehtävät eivät sinänsä ole vähentyneet, sen painopisteet ovat siirtyneet.

Niin kuin Valma Yli-Vakkuri huomauttaa (Virke 6/1980), nykysuomen alkuvaiheissa kirjakielen uudistustyötä luonnehdittiin agraarikulttuurin kuvailemausten avulla. Kieli esitettiin puutar-

hana, joka kaippaa jatkuvaa hoitoa: sitä on kasteltava ja perattava, on istutettava elinkelpoisia taimia ja kitkettävä rikkaruohoja. Kirjakielen kehittäjiksi tarvittiin puutarhureita, ankariakin.

Vuosikymmenien myötä käsitykset kirjakielestä ovat jonkin verran avartuneet, ja se on alettu nähdä enemmän luonnonsuojeluna kuin puistona: siellä liikkuvat saavat kulkea maastoon uurtuneita polkuja ja leiriytyä merkityille palkoille. Sen mukaisesti ankarat puutarhurit ovat tulleet vähemmän ankariksi, ja nykyisin heitä voikin pitää pikemmin luonnonsuojelun vartijoina, joiden tehtävänä on merkitä sallitut kulkureitit ja valvoa sitä, että retkeilijät todella pysyvät noilla reiteillä.

Kovin merkittäviä näkemyseroja saati kielitaisteluja ei viime vuosikymmeninä ole käyty. Nykysuomalainen konsensus näyttää siis ulottuvan myös niihin periaatteisiin, joita kielenhuoltotyössä tulisi noudattaa. Mutta entäpä, jos konsensus ei johdukaan yksimielisyydestä vaan välipitämättömyydestä? Kenties kielenhuoltotyö on jo niin laitostunut, ettei yleisempää keskustelua sen periaatteista edes pidetä tarpeellisena? Toisin sanoen tämä osa kielipolitiikkaa olisi ulkopoliitiikan lisäksi ainoa yhteiskuntaelämän alue, jossa politiikan tekijöillä ei mielihope-eroja ole.

Osmo Ikolan kokemusten mukaan

(Kielikello 1/1985) kielenhuoltajia moititaan kyllä pikkumaisuudesta ja saivartelusta, mutta yhtä hyvin myös liiasta sallivuudesta. »Yleisesti kai voidaan sanoa», toteaa Ikola, »että nykyinen linja on tuntuvasti vapaamielisempi kuin muutamien vuosikymmenten takainen.»

Mutta olisiko syytä muovata kirjakieltä koskevia asenteita vieläkin suvaitsevammiksi? Äskeistä metaforaa jatkaakseni: olisiko kirjakieltä kohdeltava pikemminkin kansallispuistona kuin luonnonsuojelualueena? Voitaisiinko liikkumista koskevia rajoituksia väljentää ja sallia retkeilijöille nykyistä enemmän vapauksia? Luonnonsuojelualueella kieltoja on enemmän ja rauhoitusmääräykset ovat paljon tiukemmat; siellä kävijät ovat vieraita, joilla ei ole omia oikeuksia. Kansallispuistossakaan ei kulkijoilla ole lupa tehdä mitä tahansa, mutta he saavat vaeltaa siellä vapaasti, valita itse omat reittinsä ja etsiä haluamiinsa kohteisiin.

Uudennokset ja niiden torjunta

Koetan täsmentää näitä kysymyksiä konkreettisten esimerkkien avulla. Virikkeen tälle puheenvuorolleni antoi kirjoitus »Sellonsoitosta sellismä?» (Virittäjä 4/1988), jossa Paavo Pulkkinen esittelee poimintojaan sentyyppisistä sanoista kuin *pianismi*, *viulismi*, *sellismi*, *cembalismi* jne. Hän etsii niille vastineita muiden kielten sanakirjoista ja arvioi sitä, onko *pianismi* »todella tarpeen vaatima». Samassa yhteydessä hän ottaa kantaa myös -isti-loppuisiin muusikon nimityksiin: niitäkään ei ole syytä »ylenpalttisesti suosia».

Se analyysi, jonka Pulkkinen havainnoistaan tekee, on käsittääkseni oikea: *pianismi* ja muut vastaavat sanat ovat verraten nuoria tulokkaita, ja -isti-loppuiset muusikkojen ym. nimitykset on muodostettu vierassanojen pohjalta. Tältä kannalta sekä kielenhuollon vanhastaan torjuma *huilisti* että uudemmat *soolokäyrätorvisti* tai *säkkipillisti* poikkeavat yleisestä kaavasta; Pulkkinen mieles-

tä niiden ilmaantuminen kieleen tulisikin ehkäistä.

Pulkkinen on perustellut kantaansa, mutta hänen perustelunsa eivät välttämättä ole pitäviä. Mahdollinen on myös toisenlainen näkemys.

Tarkoitukseni ei siis varsinaisesti ole puhua *pianismin* tai *huilistin* puolesta. Sen sijaan haluaisin nostaa keskusteltavaksi sen, millä perusteella niihin ja muihin kieleen pyrkiviin uudismuodosteisiin ylipäätään otetaan kantaa. Kielenhuollon ongelmia ei nimittäin voida pelkistää yksinomaan kielelliseksi oikein vai väärin -asetelmaksi. Ratkaisut ovat arvoväritteisiä ja nojaavat viime kädessä kielenulkoisiin kriteereihin, joita ei suinkaan aina ole täsmennetty.

En tarkoita tällä sitä, että kaikki kävisi: on olemassa hyviä ja huonoja ilmauksia. Mutta aivan samoin on myös hyviä ja huonoja ratkaisuja, ja kielenhuolto voi levittää suosituksiaan retorikan ja uskonnollisen julistuksen keinoin, mutta myös argumentoiden, tavoitteita, näkemyksiä ja kannanottoja perustellen. Puutun nimenomaan näihin perusteluihin.

En yritä esittää kokonaiskuvaa edes keskeisimmistä kielenhuoltoon ja oikeakielisyyteen liittyvistä kysymyksistä. Sen sijaan puutun vain muutamiin kenties toisarvoisiltakin tuntuviin mutta sitä näkyvämpiin piirteisiin. Huomion kohteeksi tulevat tällöin luonnostaan »muoti-ilmaukset», »väävät johdokset» ja »semanttiset karkulaiset». Tarkoitukseni ei kuitenkaan ole puhua esille ottamieni ilmausten puolesta tai ehdottaa niiden »hyväksymistä» kirjakieleen. Ne ovat vain esimerkkejä, joiden avulla koetan havainnollistaa paljon laajakantoisempia kysymyksiä: Millaisin perusteella kielenhuolto tekee ratkaisujaan? Millainen käsitys sillä on kielen grammaattisesta rakenteesta, siis kielijärjestelmästä? Millaiseksi se katsoo kielen ja erityisesti kirjakielen tehtävät yksilön ja yhteisön kannalta? Ja mikä on sen näkemys omasta roolistaan?

Toistan siis: tarkoitukseni ei ole ar-

vostella kielenhuoltotyötä sinänsä saati vähätellä sen merkitystä. Yhteiskunnan tarpeita palveleva kielimuoto ei pysähdy paikalleen; se muuttuu kaiken aikaa, ja tätä prosessia on ohjailtava. Koska hallittu muutos on hallitsematonta turvallisempi, kielenhuolto on yhtä tarpeellista kuin aikaisemminkin. Kysymys on paljolti siitä, kuinka pitkälle kontrolli tulisi ulottaa.

Miten rajata johtimen produktiivisuus?

Käsitykset *sellismin* ja *huilistin* asemasta sopivat näytteeksi niistä ongelmista, joita kielenhuolto joutuu tavan takaa kohtaamaan. Suomen kieleen on vakiintunut *-isti*-loppuinen sanatyyppi, joka täydentää *-jA*-loppuista verbikantaista teki-jännimityyppiä (*soittaja, puhaltaja*). Kielitajussa *-isti* alkaa yhä selvemmin hahmottua johtimeksi, jonka avulla voidaan muodostaa entisten mallin mukaan uusia sanoja. Johtimien yleiseen tapaan se ei ole täysin produktiivinen. Johdoksen ja kannan fonologinen tai semanttinen suhde ei aina ole vakio, ja johtimen käyttöalue on rajoiltaan epämääräinen. Tämä koskee myös ekspansiivista *-isti*-johdinta, joka ei suinkaan ole pysähtynyt paikoilleen vaan laajentaa aluettaan.

Esimerkiksi kielentutkijalle — *lingvistikille* — ovat vanhastaan tuttuja *fennisti* ja *fennougristi*, samoin *germanisti*, *anglisti*, *romanisti*, *slavisti*, *latinisti* jne. Niiden malliin syntyneitä nuorempia tulokkaita ovat *nordisti* ja *rusisti*. Hieman oudompia — mutta Nykysuomen sanakirjan auktoriteetilla kieleen hyväksytyjä — ovat *sanskritisti* ja *esperantisti*. Esimerkiksi *altaisti*, *turkisti* (pro *turkologi*), *baskisti*, *udmurtisti* ja *komisti* olisivat samaa tyyppiä, vaikka ainakaan kaikkia niitä tuskin on käytetty. Ne ovat kuitenkin kaikki periaatteessa mahdollisia sanoja, eikä nähdäkseni ole osoitettavissa yksiselitteisiä kriteerejä, jotka jakaisivat ne hyväksyttäviin ja kartettaviin. Myös *vepsisti* ja *liivist* saattavat tulla kysymykseen — tosin johdin olisi tällöin liittynyt omaperäiseen sanaan. Sen sijaan

**viristi* tai **viroisti* olisivat jo oudompia, ainakin osaksi kannan ja johtimen yhdistymistä koskevien fonologisten rajoitusten vuoksi.

Kielentutkijoista siis käytetään *-isti*-johtimisia nimityksiä. Johdin ilmaisee tällöin henkilöä, joka harrastaa tai tutkii sen kannan ilmaisemaa kieltä tai kieli-perhettä. Tällaiset johdokset muodostavat semanttisesti yhtenäisen ryhmän, ja vastaavia ryhmiä on monia muitakin. Esimerkiksi huumaavien aineiden käyttö on *-ismiä* ja niiden käyttäjät vastaavasti *-istejä*. Nykysuomen sanakirja tuntee paitsi *absolutistin* myös *alkoholistin*, *heroinistin*, *kokainistin*, *morfinitin* ja *nikotinistin*, ja yhtä mahdollisia olisivat myös *amfetaministi* ja *marijuanisti*. Niistä jokaisen rinnalle on luontevasti muodostettavissa samakantainen *-ismi*: *alkoholismi*, *heroinismi* jne.

Esimerkiksi jonkin koneen, laitteen tai laitoksen käyttäjistä vastaavia johdoksia on vain muutama »leksikaalistuma»: *radisti*, *telegrafisti*, *masinisti*, *meijeristi* jne. Ne ovat yksittäisiä tapauksia tai pienryhmiä. Sen sijaan erilaisten aatesuuntien — poliittisten, taiteellisten, filosofisten jne. — edustajia voidaan yleisesti ilmaista *-isti*-johdoksien: *anarkisti*, *monarkisti*, *rojalisti*, *fasisti*, *kommunisti*, *nationalisti*, *sosialisti*, *stalinisti*, *dadaisti*, *eksistenttialisti*, *futuristi*, *kubisti*, *modernisti*, *naturalisti*, *symbolisti*, *atomisti*, *behavioristi*, *darwinisti* (pro *darwinisti!*), *empiristi*, *humanisti*, *positivist*, *utilitaristi* jne. Yhtenä alaryhmänä tällaisten johdosten suureen joukkoon kuuluu sanoja, jotka osoittavat ilmauksen kantasanan esittämän taidemuodon harrastajaa: *akvarellisti*, *esseisti*, *libretisti*, *novellisti*, *prosaisti*. Niihin liittyvät läheisesti *pianisti*, *sellisti* ja monet muut erilaisten muusikkojen nimitykset.

Hyvin usein on *-isti*-loppuinen »teki-jännimen» rinnalla *-ismi*-loppuinen abstraktisana: *anarkisti*: *anarkismi*, *dadaisti*: *dadaismi*, *atomisti*: *atomismi*. Esillä olevien johdostyyppien korrelaatio-suhde ei ole aina semanttisesti näin suora. Vaikka *humanisti* harjoittaa *humanismia*,

ja *koloristi kolorismia*, *fennisti* ei — ainakaan päätyönään — harjoita *fennismiä* eikä *anglisti anglismia* tai *folkloristi folklorismia*; *fennismi*, *anglismi* ja *folklorismi* ilmaisevat aivan erityyppisiä asioita.

Nähdäkseni seuraavat *-isti-* ja *-ismi-*loppuisia sanoja koskevat havainnot voidaan katsoa jokseenkin kiistattomiksi tosiasioiksi:

1. Suomen kielessä on satoja *-isti-*loppuisia sanoja, jotka tyypillisessä tapauksessa osoittavat jotakin toimintaa, aatesuuntaa tms. harjoittavaa ihmistä.

2. Samoin on satoja *-ismi-*loppuisia sanoja, joista useimmat ilmaisevat jonkin aatesuunnan tai harrastusalueen; niiden semanttinen hajonta on kuitenkin melkoinen. Tämä tyyppi on kotiutunut kieleen niin hyvin, että myös *ismi* on vakiintunut itsenäiseksi sanaksi.

3. Kaikille *-isti-*ryhmän sanoille (*kemisti*, *konttoristi*, *lingvisti*) ei ole vastinetta *-ismi-*ryhmässä eikä kaikille *-ismi-*ryhmän sanoille (*bolsevismi*, *fanatismi*, *snobismi*) *-isti-*ryhmässä. Silti ryhmien välillä on kiinteä yhteys, ja tyypillisessä tapauksessa *-isti* on *-ismin* harjoittaja.

4. Suuri osa näistä sanoista on lainattuja. Osa on nimenomaan suomen kielen muodostuneita, mutta niissäkin kantana on vierassana.

5. Kumpikaan ryhmä ei ole jäsenytmätön; päinvastoin ne jakautuvat semanttisin perustein alaryhmiin, joissa *-isti* ja *-ismi* näyttävät olevan ainakin osittain produktiivisia. Toisin sanoen nämä ryhmät eivät ole sulkeisia, vaan niihin voi tulla suomen kielen omapohjaisen kehityksen myötä uusia jäseniä.

Lisäksi voidaan esittää joukko oletuksia, joiden todenmukaisuus ei kuitenkaan ole yhtä kiistaton:

6. Sekä *-isti* että *-ismi* ovat kielen rakenteen kannalta johtimia; ts. ne jäsentyvät johtimiksi useiden suomen kielen puhujien kielitajussa. Siitä huolimatta, että *-ismi* esiintyy nykyisin itsenäisenä sanana, erilaiset *-ismi-*loppuiset sanat ovat johdoksia eivätkä yhdyssanoja, sillä niiden kantana olevassa sanassa havaittavat fonologiset muutokset ovat ni-

menomaan johdoksille tyypillisiä: *novelli* + *ismi* → *novellismi* (eikä *novelli-ismi*), *sello* + *ismi* → *sellismi* (eikä *selloismi*).

7. Vaikka kielenpuhujat tunnistavat helposti monet sanat »vierasperäisiksi» ja toiset »omaperäisiksi», näiden ryhmien välinen raja on liukuva ja todennäköisesti myös puhujakohtaisesti vaihteleva. Toisin sanoen ei ole itsestään selvää, että *huilu* ja *pilli* kuuluvat tässä suhteessa eri kategoriaan kuin *sello* tai *viulu*.

8. Produktiivisiin tyypeihin kuuluvien johdosten ryhmät eivät ole sulkeisia vaan pyrkivät jatkuvasti kasvamaan. Jo olemassa olevien johdosten malleihin muodostetaan spontaanisti uusia sanoja. Jos uusi johdos on tarkoin jonkin olemassa olevan mallin mukainen, sillä on hyvät mahdollisuudet vakiintua (tähän vaikuttavat tietysti monet muutkin tekijät). Mutta myös malleista jossakin suhteessa poikkeavat johdot voivat yleistyä kielenkäyttöön. Niiden ilmaantuminen merkitsee samalla sitä, että johdinta koskevat rajoitukset tältä osin väljenevät.

9. Useimpien johtimien — ja muiden kielen yksikköjen — käyttöalue ei ole ehdottoman kiinteä: ilmaisutarpeittensa mukaisesti puhujat voivat käyttää niitä uudessa kontekstissa, eikä ole esitettävissä yleistä sääntöä sille, mihin suuntaan ja miten pitkälle vakiintuneen ilmauksen käyttöaluetta voidaan venyttää.

10. Kieli ei ole sulkeinen joukko yksikköjä, joista puhuja valitsee kulloiseenkin tilanteeseen »oikean» ilmauksen. Kieli on kyllä ilmaisukeinojen järjestynyt varasto, mutta viime kädessä valinnat tekee puhuja omien edellytystensä ja tavoitteittensa sekä kielenkäyttötilanteen moninaisten vaatimusten mukaisesti. Uudet ilmaukset tai vakiintuneiden ilmausten käyttö totunnaisesta poikkeavalla tavalla ei ole ominaista vain runoilijoille tai kieltä taitamattomille: päinvastoin se on yleinen kielenkäytön ilmiö. Jos nämä väittämät pitävät edes pääpiirteissään paikkansa, niistä seuraa:

1. Soittimien nimitykset muodostavat verraten selväräjaisen semanttisesti yhteen kuuluvien ilmausten ryhmän. Moniin niistä liittyy kyseistä soitinta käyttävän soittajan -isti-loppuinen nimitys. Vieras- ja omaperäisten soittimien nimitysten välillä ei ole selvää rajaa. Siten *hanuristi*, *haitaristi*, *huilisti* ja jopa *pillisti* ja *torvisti* ovat sanoja, jotka ovat pysyvästi pyrkimässä kieleen. Semanttisia ja fonologisia rajoituksia niille ei ole, ja niiden vakiintumista kieleen ei nähdäkseen voida ilman jatkuvaa valvontaa ehkäistä — ja tuskin edes sen avulla. Kysymys on tällöin siitä, onko ylipäätään järkevää pyrkiä estämään niitä siitäkään huolimatta, että *-isti* ja *-ismi* kenties pääsevät vähitellen leviämään myös omaperäisten sanojen johtimiksi.

Tätä taas voidaan tuskin torjua periaatteellisten syiden nojalla. Vaikka johtimet eivät olekaan helposti lainautuvia, niitä silloin tällöin ilmaantuu kieleen, eivätkä seuraukset ole kovinkaan draamaattisia. Rinnakkaistapaukseksi sopii *-niekka*. Sekin esiintyy *ismin* tavoin — tosin ei yleiskielessä — itsenäisenä sanana, ja vaikka sen asema on nykysuomessa hyvin perifeerinen, se on levinnyt omaperäisiin sanoihin: *partaniekka* ja *runonieikka* ovat vakiintuneita ilmauksia; esimerkiksi P. Mustapään *heponieikka* taas on *sellismin* kaltainen uudismuodoste.

2. Johtimien *-isti* ja *-ismi* korrelaatio on samantapainen — vaikka ei yhtä systemaattinen — kuin johtimien *-ja* ja *-minen*. Kun tällainen korrelaatiosuhte on vakiintunut mm. aatesuuntia ja niiden edustajia sekä huumaavien aineiden käyttöä ja niiden käyttäjiä esittäviin ilmauksiin, sillä on luonnostaan taipumus — muiden kielten vaikutuksen tukemana — ulottua myös vastaavaan soittimen nimiin pohjautuvaan sanastoon. Siten *pianisti* pyrkii saamaan rinnalleen *pianismin*, samoin *sellisti sellismin* jne. Uudismuodosteiden torjuminen vaatii pysyvän puolustuslinjan rakentamista, sillä yksittäisillä hyökkäyksillä niitä ei onnis-

tuta tuhoamaan: yhden katkaistun sijaan lohikäärme kasvattaa kaksi uutta päätä.

Voidaan siis vetäytyä Pulkkisen esittämällä tavalla siilipuolustukseen. Se on yksi strategia. Yhtä »oikea» ratkaisu on kuitenkin perääntyminen.

Mihin torjunta perustuu?

Pulkinen kuvaa yksityiskohtaisesti, kuinka hän on kantansa muodostanut. Hänen silmäänsä osunut otsikko »tuntuu erikoiselta» ja »oudoksutti». Sanaa *pianismi* ei mainita suomen sanakirjoissa, ja se onkin englantilaista eikä suomalaista alkuperää. Sen merkitys »olisi siis jotakin hienompaa ja abstraktisempaa kuin pelkkä 'pianonsoitto'». Epäiltäväksi kuitenkin jää, »onko sana todella tarpeen vaatima». »Muodikkaimpien» musiikkikriitikkojen sanastossa on muitakin vastaavia »teennäisiä» ja »keikarovia» sanoja, jotka yhä etäännyttävät arvostelujen kieltä yleiskielestä. »Pitäisikö heille antaa nyt kelpo aplodit ja bravo-huudot virtuoosimaisesta sanaseppyydestä», Pulkinen kysyy.

Samassa yhteydessä hän toteaa, ettei *-isti-loppuisia* muusikon nimityksiä ole syytä »ylenpalttisesti suosia». Joitakin niistä »sopii kyllä viljellä, mutta kotoisten soittimennimien pohjalta ei pitäisi muodostaa vastaavantapaisia sanoja». Esimerkiksi *huilisti* on »hieman puolivillainen», *hanuristi* ja *haitaristi* taas ovat »sävyltään arkisia».

Pulkkisen uusiin *-ismeihin* kohdistamasta kritiikistä voi pelkistää esiin seuraavat argumentit:

1. Esillä olevat sanat ovat uusia tuloikkaita.

2. Niiden esikuvat ovat englannissa.

3. Ne eivät ole tarpeen vaatimia, koska kielessä on jo ilmaukset niiden edustamille käsitteille.

4. Kysymys on muodista, keikaroinnista.

5. Sanat etäännyttävät arvostelujen kieltä yleiskielestä.

Perusteluista kaksi ensimmäistä ovat tietysti merkityksettömiä: jos ne otetta-

siin vakavasti, suomeen kieleen ei syn-
tyisi spontaanisti yhtään uutta sanaa, ja
myös lainasanojen tulo tyrehtyisi lähes
kokonaan.

Kolmannen argumentin mukaan kie-
leen (kirjakielen?) voidaan päästää vain
sellaisia sanoja, jotka ovat tarpeen vaa-
timia. Mutta kuka pystyy päättämään
sen, mikä on kielenpuhujan kannalta
tarpeellista? Vaatimus, ettei olemassa
olevien ilmausten rinnalle saa sallia
vaihtoehtoja, on kohtuuton, siksi yleinen
ilmiö synonymia on. Ja tyypillisissä ta-
pauksissa synonymia on tunnetusti vain
osittaista: eri vaihtoehtoja käytetään eri
tehtävissä, ja ne voivat jo siksi olla »tar-
peen vaatimia». En ota kantaa näiden
uusien *-ismien* tarpeellisuuteen, koska sitä
ei nähdäkseeni kukaan ulkopuolinen
pysty arvioimaan. Selvää kuitenkin on,
ettei esimerkiksi *pianismi* ole samaa kuin
pelkkä 'pianonsoitto'. Sen vastineina
voisivat käyttöyhteydestä riippuen olla
milloin *pianonsoitto*, *pianonsoittotaito*,
pianonsoittotaide, *pianonsoittotapa*, *pia-
nonsoittotekniikka* ym. Kysymyksessä on
uusi käsite. Sen ekstensio on laajempi
kuin äskeisten vaihtoehtojen, ja se on
siis merkitykseltään niitä abstraktisempi.
Mutta jos musiikkiarvostelijat katsovat
tarvitsevansa sitä ja vielä uskovat —
nähdäkseeni hyvin perusteiden — että luki-
jat ymmärtävät sen, heidän kielenkäyt-
töään ei voida ainakaan tästä syystä
moittia.

Muotia koskeviin syytöksiin palaan
jäljempänä; niihin pohjautuva hylkäys-
tuomio on vähintäänkin kyseenalainen.

Painavin Pulkkinen perusteista on
viimeinen. Siinä törmätään kysymyk-
seen, jota kielenhuolto on aktiivisesti
pohtinut mutta johon ei ole olemassa
yksiselitteistä vastausta: kun ammattilai-
nen kirjoittaa maallikoille omasta alas-
taan, missä määrin hän voi käyttää
omaa erityissanastoaan? *Pianismi* on
kuitenkin johdoksena niin läpinäkyvä,
ettei sen ymmärtäminen ole vaikeaa.
Tällöin esitetty perustelu kutistuu ylei-
seksi moitteeksi, joka kohdistuu kaikkiin
uudismuodosteisiin: ne ovat lukijalle en-

simmäisiä kertoja käytettyinä outoja.
Mutta tällöin on palattu 1. perusteeseen,
joka jo todettiin kestävämmäksi.

Käsitykseni mukaan *pianismia* tai *sel-
lismia* — sen enempiä kuin *huilistia* ja
hanuristia — ei ole perusteltua torjua kir-
jakielenä. Ottamalla niihin kielteisen
asenteen kielenhuolto vain sitoo voi-
miaan tarpeettomaan ja kielen kokonai-
suuden kannalta merkityksettömään
taisteluun.

Hyvät ja huonot ilmaukset

Jatkan niiden argumenttien käsittelyä,
joilla kielenhuolto perustelee hylkäys-
tuomioitaan ja suosituksiaan. Näyte on
suppea, sillä tyydyn poimimaan esi-
merkkini niistä kielenhuoltoon koskevista
kirjoituksista, jotka on julkaistu Virittä-
jässä 1980-luvulla.

Tarkoitukseni ei suinkaan ole arvioida
yhtä julkaisua saati yksityisiä kirjoitta-
jia. Kielikellon ohella Virittäjä on kui-
tenkin keskeinen kielenhuollon käyttämä
julkaisukanava, ja sen voi katsoa heijas-
tavan kielenhuoltajien näkemyksiä ylei-
semminkin. Samoja tai samantapaisia
sanontoja voi poimia lähes kenen tahansa
kielenhuoltajan teksteistä — määrä ja
laatu tosin vaihtelevat melkoisesti.

Tuomittava uudismuodoste tai muu
kirjakielen pyrkivä epätoivottu ilmaus
on *haennainen*, *hämärä*, *äänikuinen*, *jäh-
meä*, *kankea*, *konstikas*, *lohduton*, *mi-
täänsanomaton*, *muodikas*, *paperikielinen*,
paperinen, *pitkäveteinen*, *puiseva*, *riitasoin-
tuinen*, *snobbaileva*, *teenmäinen*, *tuiki tar-
peeton*, *tärkeilevä*, *viestimätön*, *yliampuva*
tai *suorastaan teatraalinen*, *vieraita mal-
leja mukaileva* ja *lukijaa vieroittava*.

Se *onnahtaa* ja *särähtää*, *humisee tyh-
jyyttään*, *maistuu väljähtyneelle*, perustuu
orjalliseen kääntämiseen tai *orjallisesti
myötäilee* jotakin esikuvaa, *kuulostaa
epäonnistuneelta* tai *peräti kömpelöltä*,
häiritsee yksitoikkoisuudellaan ja *vierau-
dellaan* ja *joutaa täysin hylättäväksi*. *Sitä
on käytetty hämärästi*, se on *suneilematta
pantu* toisesta kielestä tuttuun tehtävään
ja *sen takana tuntuu olevan puut-*

Keskustelua

teellisesti tajuttu vieraiden kielten malli. Se on hämäräkieltä, kapulakielisyyttä, sanojen kalistelua ja kielellistä joutokäyntiä, tyylin pursotusta, silkkaa pullistelua, pöhötystä ja pöperöä, jolla on hotto sisus. Se on klisee, teelmä, joka pursuilee ja pöyhistelee tai pöhöttää tekstiä.

Se on kirskuva vierasperäisyys, harhalainen ja kummajainen, nykysuomen rikkaruoho ja kielen virus, suoranainen maanvaiva, täytesana joka ei ilmaise mitään, jonka takana ei ole ajatusta ja joka on vailla asiallista sisältöä. Siinä on epäaitoja sävyjä, se haiskahtaa, ja siinä on paukkuvaikutuksen tavoittelua tai tyyllillisen keikailun makua. Tyylin piristeeksi siitä ei ole: vaikka sillä luullaan voitavan ylevoittää ilmaisua, se on pelkkää erikoisuuden tavoittelua eikä luontevaa suomea. Vanhastaan näin ei olisi sanottu; sitä ei ole vakiintuneissa sanavarjoissamme, ja Nykysuomen sanakirja ei mainitse sitä lainkaan.

Se noudattaa vetelää ilmaisukaavaa, sille on ominaista velto epämääräisyys, se on riistäytynyt irti, rynnistelee ja on ruvennut vilahtelemaan. Mistään ilmaisutarpeesta tai -pulasta ei ole kysymys: se ei täyty ilmaisutarvetta, se on syytä leimata eikä sitä kannataisi viljellä; luontevassa suomen kielessä sitä vältetään. Se on paperille pinnistetty, leimautunut suorastaan kliseeksi, ja siihen liittyy tyyllillisen keikailun makua. Se on tyylin rappeutumisilmiöitä ja osoittaa kielikorvatomuutta, kertoo kirjoitustaidon puutteesta ja synnyntäsuomalaisen kielitajun hyljinnästä. Ilman sitä on mainiosti tultu toimeen; se on kuitenkin kunnostettavissa, ja sen esittämä asia sopisi ilmaista toisin.

Kielenhuoltajan suosittama vaihtoehto taas on aidompi, asiallisempi, käyttökelpoisempi, luistavampi, suomelle luontaisempi, näppärämpi, osuvampi, selvempi, sopivampi, sujuvampi, tiiviimpi, täsmällisempi, yksinkertaisempi. Se on naseva, kotoisemman tuntuinen, helpoymmäräinen ja viestintää edistävä. Se on korrekimpää ja luontevampaa suomea ja esittää asian havainnollisesti, luontevasti, nasevasti ja sujuvasti, joustavammin, kan-

sanomaisemmin, kotoisemmin, napakammin, paremmin ja vaatimattomammin kuin torjuttava ilmaus, jonka sijasta viisainta on käyttää normaalia kieltä, normaalia yleissuomea tai sujuvaa suomea. Kysymys on tyylliseikoista, ja tervekorvainen suomalainen viljelee huolitellussa kielessä, aidossa suomessa, vakiintuneita fraaseja ja tavanomaisia sanontoja.

E erityisen tuomittavia ovat muotihokemat, muotisanat ja muut muoti-ilmaukset, joissa kynän lentoa on ohjannut pelkkä muoti. Tällainen uutta muotia oleva muotisanarikkama nauttii yletöntä mutta ansaitsematonta suosiota: siitä on tullut joka paikan hätävara.

Kannanotoille esitetään tietysti asiaperusteitakin, mutta luonteenomaisia ovat silti tämänkaltaiset arvoväritteiset sanonnat, joista monien voisi katsoa suorastaan loukkaavan kritiikin kohteina olevia nimettömäksi jätettyjä kirjoittajia. Luettelo sinänsä ei kaipaa enempiä kommentteja. Yksi seikka siitä on kuitenkin syytä nostaa esiin. E erityisen merkittävää on nimittäin suomalaisen kielenhuollon perinteinen karsaus »muoti-ilmauksia» kohtaan.

Ruokatottumuksissa ja vaatetuksessa muotivirtaukset tulevat ja menevät vapaasti, populaarimusiikissa uusi laulu, laulaja tai musiikkityyli nousee hetkeksi suosioon ja katoaa taas. Monet pelit, leikit, harrastukset ja ajanvietteen lajit ovat muoti-ilmiöitä, ja erityisen selvänä muodin vaikutus näkyy etunimissä; nimistöntutkijat eivät kuitenkaan vaadi Sarin tai Sannan karsimista nimistöistä. Muoti tunkee kaikkialle suomalaiseen kulttuuriin. Vain kieli on varjeltava siltä. Miksi?

Kielikellossa 1/1981 Esko Koivusalo ja Paavo Pulkkinen esittävät omat vastauksensa. Koivusalo on Kielitoimiston toimistopäällikkö ja Pulkkinen kielilautakunnan jäsen, joten heidän kannanottojensa voi katsoa edustavan virallisen kielenhuollon näkemyksiä.

Pulkkinen vastaa kysymykseen, »miksi muoti ei saa kukoistaa kielessä, kun sitä esim. vaatetuksessa pidetään luvallise-

na[!], jopa luonnollisena». Hänen muokansa muotisanaja on kartettava, koska

—niiden merkitys käy ahkerassa käytössä usein hämäräksi,

—ne sysivät tieltään toisia sanoja, jotka tarkemmin vastaisivat ajatuksia,

—ne köyhdyttävät kieltä ja latistavat tyyliä («minkä on tarkoitus näyttää pirtteältä ajanmukaisuudelta, onkin valppaan lukijan mielessä teennäistä tärkeilyä tai velttoa fraaseilla ratsastusta»),

—ne voivat turhaan, ehkä ärsyttäväsikin kiinnittää lukijan huomiota ja siten ohjata hänen tarkkaavaisuuttaan asiasta sivuun,

—monet niistä ovat vieraslähtöisiä, ja ainakin suurelle yleisölle niiden merkitys on epäselvä ja äänne- ja kirjoitusasu saattavat tuottaa ylivoimaisia hankaluuksia,

—ne venyttävät suotta ilmaisuja.

Vieraslähtöisyyttä koskeva väittämä on nähdäkseni väärä, eikä Pulkkisen esittämässä »kymmenkunnan ajankohdaisen suosikkisanan» luettelossa olekaan yhtään sellaista. Muut perusteet taas ovat kirjoittajan mielipiteitä, joita kielentutkimuksen tulokset eivät tue ainakaan yksiselitteisesti, jos tukevat lainkaan.

Myös Koivusalo suhtautuu torjuvasti muotisanoihin, mutta esittää perustelunsa toisin. Hän käsittelee kysymystä yhden edustavan esimerkin pohjalta. Muotisanojen yleiseen tapaan *valmius* on monimerkityksinen ja aiheuttaa siksi tulkintavaikeuksia: »Työläästi tulkittava sana ei ole tehokas ilmaisuväline. Tämän vuoksi muotisanaa *valmius* on kehoitettu välttämään.» Vaikka muotisanan käyttö on sanoman laatijalle edullista, tämä etu kääntyy kuitenkin lopulta haitaksi: »Mitä enemmän pohdintaa tulkinta lukijalta vaatii, sitä herkemmin hän todennäköisesti luopuu koko tulkintayrityksestä.» Siksi on käytettävä täsmällisempiä ilmauksia *kyky, taito, halu, mahdollisuus, edellytys, pyrkimys* jne.

Koivusalon argumentaatio näyttää loogiselta. Samoilla perusteilla voitaisiin

kuitenkin moitiskella lähes mitä tahansa vähänkin taajakäyttöisempää sanaa: ne ovat polyseemisiä, ja yksiselitteisyys on niissä harvinainen poikkeus eikä suinkaan sääntö. Niin kuin Lauri Hakulinen (Sananjalka 8/1966) asian ilmaisi, »polysemia on jokaisen luonnollisen kielen (en siis tarkoita mitään esperantoja) sanaston välttämätön ja sen tarkoituksenmukaisuutta suunnattomasti lisäävä, tekisi mieli sanoa nerokas ominaisuus».

Tietenkin *valmius* on yläkäsite ja voidaan Koivusalon tavoin katsoa, että se on »sisällöltään selvästi vähäilmeisempi» kuin esimerkiksi *kyky, halu, suostuvaisuus, mahdollisuus* jne. Mutta kielen sanasto on tässä suhteessa jäsentynyttä, eivätkä yläkäsitteet ole tarpeettomia — miksi niitä muuten kielessä olisikaan? Jos jollakulla on *valmius* tarkistaa näkökantojaan, hänellä on todennäköisesti sekä *kyky* että *halu* siihen (mutta ei välttämättä *mahdollisuutta*).

Kieli — myös kirjakieli — on paitsi tiedonvälityksen myös sosiaalisen vuorovaikutuksen keino. Sekä puhuessaan että kirjoittaessaan ihmisellä on muitakin päämääriä kuin pelkkä »tiedottaminen». Hänellä on oikeus kirjoittaa tiiviisti tai laveasti, eikä häntä voida kieltää monitulkintaisuudesta. Hänelle voidaan kyllä antaa ohjeita siitä, millä tavoin hän pystyy muotoilemaan sanottavansa tavalla, joka on sopuoinnussa hänen tavoitteittensa kanssa. Mutta millä oikeutuksella kieltää ketään keikaroimasta? Miksi ei saisi olla »muodikas» — mitä sillä sitten kielenkäytön yhteydessä tarkoitetaan?

Pukeutumisessa muodin suunnan määräävät Milanon ja Pariisin kaltaiset keskukset. Näyttää siltä, että kielenhuoltajat haluavat esiintyä kielellisen muodin luojina tai vähintäänkin makutuomareina. Mutta kelpaako kielenhuoltajan maku ja hänen luomansa muoti sen paremmin esikuvaksi kuin vaikkapa sanomalehtimiehen, kirjailijan, esseistin — tai musiikkikriitikon? Nokkela, naseva ja näppärä kielimies voi monen muun mielestä olla tyyliä kieliä voimistelija. Jussi

Keskustelua

Kallio osoittaa tämän havainnollisesti kirjaesittelyssään, joka ilmestyi samassa Virittäjän numerossa (4/1988) kuin Pulkkisen »Sellonsoitosta sellisiä?». Lukija voi tulkita sen yhtä hyvin tosisaan kirjoitetuksi kuin parodiseksi, mutta kummassakin tapauksessa se kertoo jotakin siitä, millaista on ainoa kielimiesten hyväksymä muoti.

Uskoakseni kielenhuollolle olisi onneksi, jos sen harjoittajat malttaisivat luopua muodin vainoamisesta ja lakkaisivat esiintymästä makutuomareina. *De gustibus non est disputandum.*

Kielenhuollon vietnamit ja afganistanit

E. A. Saarimaa varoitteli Virittäjässä (1935: 517) *huomioida-verbin* käytöstä merkityksessä 'ottaa huomioon'. Varoitus toistui vuoden 1942 Virittäjässä (s. 339 — 340): sana tarkoittaa 'huomioiden tekemistä' eikä suinkaan samaa kuin *ottaa huomioon*. Samat varoitukset sain aikoinaan lukiota käydessäni. (Lisäksi opin, että joku oli kuulemma ehdottanut sanan poistamista kielestä kokonaan: *huomita* olisi »kätevämpi» ja »suomenmukaisempi» ilmaus 'huomioiden tekemiselle'.) Kielenhuolto oli aloittanut uuden torjuntataistelun.

Niin kuin Hannes Teppo (Virittäjä 1947: 101 - 102) osoitti, verbin *huomioida* ensiesiintymät ovat vuosisadanvaihteesta: »Vasta 1920-luvulla tämä sana alkoi päästä yleiseen käytäntöön - - - - -». Ja pian sen käyttö kielimiesten vastustuksesta huolimatta ryöstäytyi myös 'huomioon ottamisen' merkitykseen.» Jorma Toivainen (1972: 110) ja Mauri Levomäki (1974: 281-284) esittivät Virittäjässä laskelmia, jotka osoittivat, että ylivoimainen enemmistö verbin *huomioida* esiintymistä edusti nimenomaan kiellettyä 'ottaa huomioon' -käyttöä.

Näinkään selvä näyttö ei kuitenkaan ole kielenhuoltajia vakuuttanut. Päinvastoin uusimerkityksinen *huomiointi* on Terho Itkosen mukaan (Virittäjä 1975: 409 — 410) saatu torjutuksi »alakasvoksen» asemaan, sillä »merkit viittaavat

siihen, että se on kolmen viime vuosikymmenen aikana pikemmin taantunut kuin tehnyt uusia valtauksia». Kehitys valaa hänen mukaansa uskoa kielenhuollon mahdollisuuksiin yleisemminkin:

»Tämä on sitä merkittävämpää, kun tietoinen ohjaus asiassa on loppujen lopuksi ollut verraten vähä-äänistä, joskus melkein häpeilevän säyseää. Sellainenkin ääni on siis kantanut kohtalaisen pitkälle. Tälle pohjalle on turvallista rakentaa edelleen. Viesti menee kyllä perille, jos asiaa vakaasti perustellen ja yksimielisesti selvitetään kielenkäyttäjille eikä lumota heitä siihen luuloon, että kaikki mikä on käytössä on siitä syystä myös käypää.»

Tilannearvio pohjaa enemmän toiveajateluun kuin tosiasioihin. Niinpä Kielikellossa (2/1982) »taas kerran on paikallaan käsitellä» samaa kysymystä: »Liikkeellä on kuulemma huhu, jonka mukaan kielitoimisto olisi 'antautunut' ja hyväksyisi verbin *huomioida* yhdeksi merkitykseksi 'ottaa huomioon'.» Huhu on väärä, sillä »kielitoimisto ei kuitenkaan ole tässä asiassa kantaansa muuttanut». Ja niin kuin Anita Särkkä (Kielikello 1/1985) toteaa, »äidinkielen opettajan epätoivoinen taistelu» *huomiointita* vastaan jatkuu.

Mikä on tämän peräänantamattomuuden mielekkyys? Miten kieltä huolletaan sillä, että vuosikymmenestä toiseen koetetaan — turhaan — ajaa »karkuteille» pyrkiviä sanoja takaisin karsinaansa? Suomen kielessä on tuhansia polyseemisiä verbejä, mutta tämä yksi nuori tulokas pitäisi palauttaa siihen merkitykseen, »johon sitä on alkuaan ajateltu» (Virittäjä 1975: 409) mutta johon se ei milloinkaan ole rajoittunut? Jokainen kielentutkija tietää, että sanoille kehittyä uusia käyttötapoja ja entisiä karsiutuu pois: merkitykset eivät ole ikuisia vaan ne muuttuvat jatkuvasti. Mutta silti *huomioida* on pidettävä väkivalloin paikoillaan. Lingvisti näkee tehtävän paitsi absurdiksi myös toivottomaksi. Sille päälle sattuessaan suomalainen on kuitenkin sisukas: kielenhuolta-

jakaan ei peräänny, vaikka myöntääkin jo, että »ehkä asiaan joudutaan vielä palaamaan ja uudelleen harkitsemaan tällaisenkin käytön hyväksymistä» (Kielikello 1/1984).

Kun kielen asioista käydään taistelua, vastakkain eivät suinkaan aina ole kielen räykkääjät ja sen puolustajat. Tässäkin tapauksessa kielenhuolto esiintyy nimenomaan hyökkääjänä eikä puolustajana: sen vastustajana on itse kieli, jonka luontaista kehitystä koetetaan — tarpeettomasti — estellä.

Kolmikymmenvuotinen sota oli lyhyt, jos sitä vertaa moniin kielenhuollon käymiin taisteluihin. Vietnam ja Afganistan ovat kuitenkin opettaneet, että vahvakaan hyökkääjä ei voi voittaa kaikkia sotia. Mitä pitemmälle taistelu jatkuu, sitä syvempi on sen demoralisoiva vaikutus. Vaikka kielenhuoltajat vielä jaksaisivatkin toivoa lopullista voittoa, kotirintama menettää uskonsa taistelun oikeutukseen. Samalla kolhiutuu myös rintamajoukkojen maine, ja siihen kielenhuollolla ei ole varaa: mitä enemmän sen arvovalta rapistuu turhanpäiväisessä näpertelyssä, sitä vaikeammaksi käy monien paljon tärkeämpien päämäärien saavuttaminen.

Oikeat ja väärät johdokset

Riittäväksi perusteeksi sanan torjumiselle kirjakielestä on katsottu sen epäpyhä alkuperä: lainasanat ovat aina epäilyttäviä, ja puhekielisyyksistä voivat tulla kysymykseen vain sellaiset, joiden alkuperä on murteissa (»kansanmurteissa»). Ollin *uudisoida* on tuonut yleiseen käyttöön verbin *uutisoida*. Pakinasta lähteneenä sana on jo sinänsä leimautunut; sitä paitsi se on »muodostettu vastoin johtamisperiaatteita» (Kielikello 4/1986) ja sen »ongelmana on lisäksi merkityksen epämääräisyys» (Kielikello 2/1984). Siksi sana on korvattava muilla ilmauksilla, vaikka se »on pesiytynyt kieleen eikä taida siitä enää lähteä» (Suomen Kuvalehti 38/1985).

Epäselvää on, mitä johtamisperiaatet-

ta vastaan sanaan *uutinen* pohjautuva *uutisoida* rikkoo. Esimerkiksi pareissa *metallinen* : *metallisoida* ja *aktuaalinen* : *aktualisoida* korrelaatiosuhte on samankaltainen; niissä kantana on tosin vierassana. Vaikka johdinta *-oida*, *-öidä* käytetään myös omaperäisissä sanoissa (*huomioida*, *suutaroida*, *pätevöidä*, *ympäroidä*), *-nen*-loppuisissa nomineissa se on harvinainen. Adjektiivista *entinen* on saatu *entisöidä*, mutta se on koetettu perata kirjakielestä, ja sen rinnalle onkin vakiintunut johdos *entistää*. Substantiiviin *uutinen* pohjaava verbi *uutisoida* on samantapainen muodoste. Siinä johtimen käyttöä on leikillisesti väljennetty, ja johdos on tässä suhteessa ainoa laatuun. Mutta mitään suomen kielen johtamisperiaatetta se ei riko. Johtimen käyttöalue tuskin on laajentunut paljon enempää kuin vaikkapa sanoissa *pianismi* tai *huilisti*.

Kysymys on siitä, mitä tarkoitetaan kielen yksikköjen välisillä johtamis- ja taivutussuhteilla ja mikä merkitys niille annetaan uudennoksia arvioitaessa.

Suomen kielen tärkeimmät sanamuodostuskeinot ovat johtaminen ja yhdistäminen. Vaikka prosessit ovat produktiivisia, tuloksena oleva sana on usein muuta kuin osiensa summa: *met-surin* suhde *metsään* on aivan toinen kuin *aiturin* suhde *aitaan*.

Suuri osa johdoksista on itsenäisiä kielen yksikköjä, »leksikaalistumia». Tavallista onkin, että johdos on semanttisesti ja usein myös fonologisesti epäsäännöllinen, idiosynkraattinen. Se elää itsenäistä elämää, ja sillä on suhteita moniin muihinkin kielen yksikköihin kuin kantasanaan ja johtimeensa. Kielenhuolto ottaa usein arvioissaan huomioon yksinomaan johtoprosessin, ikään kuin se olisi samalla tapaa jokaisessa johdoksen esiintymässä aktuaalistuva generatiivinen mekanismi, jollaisena taivutusta yleensä pidetään. Sen sijaan sellaiset fennistiikassa vanhastaan tutut käsitteet kuin paradigmasta irtautuminen, leksikaalistuminen, taivutustyyppin yksinkertaistuminen ja analogia eivät ole

uudismuodosteita arvioitaessa olennaisia.

Periaatteiden pitävyyttä koettelee tässä suhteessa *purkaamo*, joka on Kielitoimiston puhelinneuvonnan useimmin kysytyt sanoja (Kielikello 1/1986). Sen tilalle suositetaan muotoa *purkamo*, joka on purkaa-verbin säännönmukainen johdos. Monet vastaavat verstaiden tai työpaikkojen nimet on johdettu supistumaverbeistä, ja ne ovat siksi pitkävo-kaalaisia: *ohjaamo*, *tislaamo*, *kampaamo*, *kuivaamo* jne. Semanttisesti *purkaamo* liittyy näihin, ja mallina sen muodostamiselle lienee läheinen *korjaamo*. Useimmat muut -amo-loppuiset johdokset ovat nelitavuisia (esim. *jalostamo*, *savustamo* ja *teurastamo*), kolmitavuisia on vain muutama, ja nekin ovat siksi harvoin esiintyviä, ettei niistä oikein ole malliksi (*jakamo*, *painamo*, *paahramo*, *soittamo*, *tuottamo*, *uuttamo*). Tendenssit vetävät eri suuntiin.

En ota kantaa eri vaihtoehtojen sopivammuuteen. Sen sijaan haluaisin kiistää kielenhuollon tekemältä ratkaisulta sen itseäänselvyyden.

Kun kieli nähdään järjestelmänä, jossa kantasanaa johdetaan produktiivisen säännön mukaan uusi johdos, muoto *purkaamo* on ilman muuta korjattava asuun *purkamo*. Äärimmillään tällainen sääntöperäinen ajattelu muistuttaa suuresti varhaisen generatiivisen kieliopin käsityksiä. Mutta jos nojataan ei-generatiiviseen kielinäkemykseen, jonka mukaan johdotukset voivat olla myös leksi-kaalistumia ja syntyä muullakin tavoin kuin säännöllisen johtoprosessin tuloksena — esimerkiksi *purkaamo korjaamon* pariaksi — ei ratkaisu enää ole itsestään selvä.

Samaan tapaan on suhtauduttu myös vakiintuneeseen johdokseen *seuranta*. Terho Itkonen (Virittäjä 4/1975 ja Selvää suomea, Helsinki 1985) on esittänyt sen tilalle *seuruuta*, koska supistumaverbeistä ei yleensä muodosteta -ntA-johdoksia: *seuranta* ei ole säännöllisen johtosuhteen mukainen, ja se on siksi hylättävä. Mutta ellei sitouduta näin suoraviivaiseen

ajatteluun, voidaan katsoa, että kun johdos vakiintuu kielen itsenäiseksi yksiköksi, sillä on oma olemassaolon oikeutuksensa. Jos se on liian poikkeava tai »kielenvastainen», se ei pääse vakiintumaan vaan mukautuu johonkin toiseen tyyppiin tai katoaa.

Rinnakkaisesimerkiksi *purkaamolle* ja *seurannalle* sopii *kaivaus*, jota E. N. Setälä käsitteli lähes vuosisata sitten virkaanastujaisesityksensä pohjautuvassa artikkelissa »Oikeakielisyysdestä suomen kielen käytäntöön katsoen» (Valvoja 1894). Setälän kanta oikeakielisyyskäsityksen oli selvästi nykyisen kielenhuollon kantaa vapaamielisempi. Hän ei halunnut puhua niinkään ilmausten virheellisyydestä tai virheettömyydestä kuin niiden soveltuvuudesta kirjakieleen: »Tarkoituksenmukaisuuden kannalta katsoen saatetaan sanoa ainoastaan, onko tai olisiko jokin lausumamuoto tarkoitukseensa sopiva vai sopimaton, mutta ei, onko se oikea vai väärä.»

Kun vaaditaan, että uudissanonjen tulee olla »oikein» johdettuja, käsitetään johtamisen tapahtuvan niin, että kantasanaan liittyy johdin, joka muuttaa sen merkityksen tietyllä tavalla. Tämä käsitys on Setälän mukaan »ehdottomasti liiaksi doktrinääri». Sanojen muodostaminen johtamalla pohjaa nimittäin analogiaan: »Johtaminen ei ole suinkaan käynyt niin, että kantasanaan olisi liitetty johtopääte, vaan siten, että perustamalla kantasanaan ja nojautumalla johonkin toiseen sanatyyppiin on tehty uusi sana.» Setälä havainnollistaa omaa suhtautumistaan esimerkillä:

»Minua interpelleerattiin kerran kysymällä, mitä näiden periaatteiden mukaan arvelen arkeologien sepittämisestä ja käyttämisestä *kaivaus* sanasta. Sana on kieliopillisuuskannalta katsoen »väärin» johdettu, sillä tämänlaatuisia johdannaisia on muuten syntynyt vain supistuvista verbeistä (*avaus*, *hautaus*, *kaipaus* j. n. e.). Se on tietysti analogiamuodostus — yhtä tajuuton kuin kansankin analogiamuodostukset — edellämäinittujen sanain

mallin mukaan. Minä puolestani en tahtois katsoa sitä huonoksi sanaksi siitä syystä, että se varsin luontevasti liittyy *avaus*, *hautaus* j. n. e. sanasarjaan jos kohta sitä vastaava verbi onkin toisenlainen, ja vielä sen vuoksi, että sillä on jo jommoinkin käytäntö takanaan. Sen uuden sanan, joka pantaisiin sijaan, tulisi joka tapauksessa, jotta se syyllä tunkisi *kaivauksen* tieltään, tähän sanaan verraten tuottaa kielelle todellista etua; tätä ehtoa ei kuitenkaan mielestäni sijaan ehdotettu *kaivamus* sana täytä.»

Kun johtosuhteita tarkastellaan Setälän tapaan ei-generatiivisina prosesseina, tällainen näkemys on luonnollinen. Sen mukaan voidaan hyvin puolustaa myös sellaisia »vääriä» johdoksia kuin *seuran-ta* ja jopa *purkaamo*: nekin sopivat hyvin sarjaansa, ja niilläkin on takanaan »jommoinkin käytäntö».

Virheellisyuden perusteluja

Verbi *huomioida* ei ole ainoa »semanttinen karkulainen», jota kielenhuolto pitää tehtävänä paimentaa. Samanlaisia tapauksia on viljalti. Mm. *dramaattinen* (Virittäjä 1985: 551 — 553), *massiivinen* ja *kosmeettinen* (Virittäjä 1987: 603-606) ovat esimerkkejä karkulaisesta, joka »uusmuotisessa laventuneessa merkityksessä käytettynä haiskahtaa haennaiselta». *Paketti* oli aikanaan paha sana, samoin *kohde* (Kielikello 1/1981); myöskään *mallista* ei ole malliksi (Kielikello 1/1987), ja *käynnistää*, *kattaa*, *kartoittaa* ja *kokea* (Virittäjä 1981: 91-92, Kielikello 1/1981) ovat nekin sanoja, »joiden merkitystä ei pitäisi — — enää väljentää».

Tyyppi *naisten puolella* ja *obligaatio-puolella* eivät ole hyväksyttäviä (Virittäjä 1983: 156-158), eivät myöskään *tulla jäädäkseen* (Virittäjä 1981: 282-283) ja *tuoda mukanaan* (Virittäjä 1983: 572 — 573). Kukaan ei voi *lukeutua eturivin korkeushyppääjiin* (Kielikello 4/88), vaikka voikin *kuulua* niihin. Näissä tapauksissa ilmaukset ovat abstraktistuneet, niiden merkitys on metaforisesti

laajentunut. Tämä on epäilemättä keskeisimpiä kielen ilmaisuvoimaa lisääviä ilmiöitä, mutta kielenhuoltajien esityksistä päätellen se tulisi tukahduttaa kirjakielestä.

Merkitykset eivät kuitenkaan ole sidottavissa paikoilleen. Ne ovat jatkuvassa liikkeessä, sillä puhujat ja kirjoittajat käyttävät kielen yksikköjä — sanoja, fraaseja, johtimia jne. — omien tarpeidensa mukaisesti. Aidatessaan niitä karsinoihin kielenhuolto muoaa tahtomattaan kirjasuomesta latinan tai esperanton kaltaista kieltä, josta luonnolliselle kielelle ominaiset muutosvoimat on tukahduttettu. Puhutusta kielestä merkityksenmuutoksia ei voida kitkeä; kun ne torjutaan kirjakielestä, väistämätön seuraus on puhe- ja kirjakielen yhä selvempi eriytyminen.

Jopa paikallissijojen vakiintunutta käyttöä halutaan rajoittaa. Lehtori ei opeta *yliopistolla* vaan *yliopistossa* (Yliopisto 6-7/1985, Virittäjä 1986: 146-147) eikä juhliä pidetä *Kulttuuritalolla* vaan *Kulttuuritalossa*: »horjuvuus häiritsee ja aiheuttaa kirjoittajalle turhia valintatilanteita» (Kielikello 4/1987). Paljon enemmän kirjoittajaa häiritsee luultavasti se, että hänelle asetetaan kielenkäytön vastaisia ja sinänsä aivan turhia rajoja: juuri se synnyttää valintatilanteita. Jos tällaisia periaatteita seurataan, pitäisi kai vaihtoehdoista *Mies varasi paikat eturiviin ~ eturivistä ~ eturiville ~ eturiviltä* hyväksyä vain yksi ja karsia muut kirjakielestä.

Sana voidaan leimata kartettavaksi silloinkin, kun se sinänsä hyväksytyssä merkityksessä »nauttii ansaitsematonta suosiota». Siitä syystä esimerkiksi verbiä *laittaa* ei pitäisi käyttää: parempi valinta on *panna*, sillä sen seksuaalinen käyttö (»josta Nykysuomen sanakirja ketterästi selviytyy puolella rivillä») ei kielenhuoltajan ilmoituksen mukaan anna vähintäkään aihetta »moiseen ujoseluun», ts. *laittaa-verbin* käyttöön (Virittäjä 1986: 261).

Tuomittavaa on kielellä leikittelykin. Kielikello (3/1985) kertoo urheilutoimit-

Keskustelua

tajista, jotka »ovat ruvenneet käyttämään joukkuelajin jäsenistä erheellisesti sanaa *peluri*», vaikka tällaista »jäsentä pitäisi kutsua *pelaajaksi*».

Erityisen vaarallisia näyttävät olevan sanat, jotka rikkovat jotakin kieliopin sääntöä. Otan muutaman esimerkin.

Sellaiset ilmaukset kuin *olla tiukilla*, *olla keulilla* ja *Kousa puski Kuusysin keulille* (pro *keuloille*) »on syytä leimata» selvästi virheellisiksi (Virittäjä 1982: 450). Tällä tavoin käytettyinä ulkopai-kallissijat *tiukilla* ja *keulilla* ovat kuitenkin irtautuneet *tiukka-* ja *keula-sanana* paradigmasta aivan samalla tapaa kuin monet vajaaparadigmaiset postpositiot ja adverbit. Niissä on runsaasti produktiivisen johdon ja taivutuksen vastaisia tapauksia, eikä *tiukilla* tai *keulilla* ole tässä suhteessa mitenkään epätavallinen.

Jo vakiintunut sana *viive* ehdotetaan poistettavaksi kielestä; se olisi korvattava johdoksella *viipymä* tai *viivästys*, koska se ei enää taivu »oikein» *viive* : *viipeen* (Suomen Kuvalehti 48/1984, 5/1989) ja etäänny sen vuoksi verbistä *viipyä*. Kvalitatiivinen astevaihtelu on käynyt nykysuomessa epäproduktiiviseksi: vaihtelemattomuus leviää hyvää vauhtia nimistöissä ja tunkee voimalla myös muuhun sanastoon, niin kuin mm. Valma Yli-Vakkuri (Kielikuvia 1/1987) on todennut. Samanlaisia tapauksia kuin *viive* ja *evätä* (Suomen Kuvalehti 48/1984) ilmaantuu epäilemättä lisää, ja kaikkia tuskin saadaan kielestä kitketyksi.

Samalainen taivutuksen yksinkertaistuminen on meneillään *ori*-sanassa. Se olisi taivutettava *ori* : *oriin* : *oritta* eikä suinkaan *ori* : *orin* : *oria*, niin kuin yleisesti tehdään (Kielikello 1/1981). Kielenhuolto on selvillä siitä, että *ori* noudattaa taivutuskaavaa, joka on vieras *i*-vartalosisille substantiiveille, ja siksi sillä on vahva taipumus mukautua *kori*-tyypin taivutukseen (Suomen Kuvalehti 40/1984). Mutta tämä kehitys on torjuttava: »Kyllä meillä täytyy vielä olla aikaa opetella on-sanana oikea taivutus», perustelee kielenhuoltaja vaatimuksensa.

Vastaavista analogisista siirtymistä on suomen kielen historiassa runsaasti esimerkkejä. Nykysuomessa *ori*: *oritta* on relikti, jolla on pitkä historia takanaan; kielen ekonomian kannalta *ori*: *oria* on kuitenkin ehdottomasti taloudellisempi. Mitä menetetään, jos kumpikin taivutus hyväksytään tasaveroisina? Ellei niin tehdä, miksi pitäisi valita taantuva taivutustyyppi?

Setälä torjui tunnetussa oikeakielisyys-artikkelissaan (Valvoja 1894) yksiselitteisesti näin jyrkän »kieliopillisuuskan-

nan»: »Me olemme nähneet, ettei kielioppi saata meille sanoa, onko jokin muoto oikea vai väärä; se sanoo ainoastaan, soveltuuko kysymyksenalainen muoto niihin säännönmuodostuksiin, joita tähän asti on voitu tehdä. Kerrassaan epäoikeutettua on, että kielioppi, joka itse on saanut säännönmuodostuksensa kielenkäytännöstä, arvostelee samaa käytäntöä, historiallisen kehityksen kautta syntynyttä kielimuotoa oikeaksi tai vääräksi.»

Yllättävän ristiriitaiseksi osoittautuu kielenhuollon näkemys siitä, mikä on kielen vakiintunutta sanastoa. *Ori*-sana on vakiintunut, sen sijaan *viive*, *purkaamo* ja *seuranta* eivät ole. Vakiintuneena ei pidetä myöskään sanaa *faarao*, sillä se on haluttu korvata muodolla *farao*. Perusteluna on se, että *faarao* on vieraskielisten esikuviansa mukainen (Kielikello 2/1980); samalla tavoin voitaisiin vaatia korjattaviksi esimerkiksi paikannimiä *Tukholma* ja *Lontoo*. *Avoliitto* — sekään ei ole vakiintunut? — taas pitäisi korvata »viestivämmällä ilmauksella» *asuinliitto*, koska se ei eroa riittävän selvästi *avioliitosta*. Tämän viestivyysperiaatteen vastainen taas on esimerkiksi kielilautakunnan suosittama keinotekoinen ero *luontois-*; *luontais-* (Kielikello 2/1980).

Esitetyt perustelut ovat — ymmärrettävästi — usein keskenään ristiriitaisia, eikä niitä voida johtaa selkeistä lingvivistisistä periaatteista. Viime kädessä kannanoton määrää usein kielenhuoltajan asennoituminen. Vaikka hän ei enää ole

puutarhuri, hän pitää itseään kuitenkin luonnonsuojelualan vartijana eikä suinkaan kansallispuiston oppaana. Ja hän on haluton lisäämään siellä liikkuvien vapauksia: on pelättävissä, että alueen luonto on vaarassa turmeltua, ellei valvontaa pidetä kyllin tiukkana.

Ilmaukset ja sisällöt

Joskus kielellinen normi esitetään ilman perusteluja: ilmauksen *saada aikaiseksi* asemesta on sanottava *saada aikaan*, sillä »edellistä ei ole hyväksytty kirjakieleen» (Kielikello 1/1986). Kirjakielessä on kuitenkin valtava määrä ilmauksia, joita ei ole erityisesti »hyväksytty» siihen; siinä on myös runsaasti vakiintuneita ilmauksia, joita yritetään — usein hyvin perustein — karsia siitä. Mutta onneksi pelkät suorat käskyt tyyppiä »näin pitää sanoa» ja »noin ei saa sanoa» ovat harvinaisia.

Usein ilmaisuvaihtoehdon hylkäämistä perustellaan sillä, että se »ei täytä viestinnällisyyden vaatimuksia»: »ajatus on ilmaistava toisin», sillä muuten »viesti jää epätasälliseksi». »Sanoma välittyy täsmällisempänä», kun kirjoittaja käyttää ilmausta, joka »tarkimmin välittää hänen viestinsä».

Sinänsä ilmauksilta on perusteltua vaatia viestivyyttä. Mutta hyvin usein vaatimusta sovelletaan kovin yksioikoisesti. Tämä yksioikaisuus perustuu suoraviivaiseen — kenties tiedostamattomaan — käsitykseen siitä, millainen kieli on ja mikä on sen tehtävä:

1. Kieltä käytetään ensi sijassa informaation välittämiseen, tiedottamiseen.

2. Merkitys ja muoto ovat toisistaan irrallisia; sama merkitys (»ajatus») on ilmaistavissa eri tavoin.

3. Kielellinen ilmaus on säiliö, johon puhuja sijoittaa merkitykset (»ajatuksen») ja jossa ne kulkeutuvat kuulijalle.

4. Kielenkäyttö ei ole luovaa toimintaa vaan absoluuttisen optimin tavoittelua: jokaiselle asiantilalle — »ajatukselle» — on olemassa paras ilmaus, ja hyvä kielenkäyttäjä pyrkii löytämään sen.

5. Takeena viestinnän onnistumisesta on se, että puhujan ja kuulijan ilmaisu ja käsitejärjestelmä ovat identtiset.

6. Kieli on ilmausten kiinteä varasto, johon uusia ilmauksia hyväksytään vain »uusille käsitteille».

Oman lisänsä näkemyksiin tuo tunneperäinen vanhassa vara parempi -ajattelu, joka usein purkautuu näkyviin kannanottojen affektiivisina perusteluina. Mutta sama kielinäkemys tulee yhtä hyvin esiin myös puhtaasti asiaperusteisiin nojavassa argumentaatiossa. Otan siitä pari näytettä.

Koetin jo edellä osoittaa, että »muotisanan» *valmius* tilalle esitetyt korvaavat ilmaukset eivät ole sen kanssa identtisiä: kun kielellinen muoto korvataan toisella, myös merkitys muuttuu. Lisäesimerkki Kielikellosta 1/1986. Siinä korjattavana on virke *Jos uuden pyörätyypin kysyntä kasvaa riittävän suureksi, valmius sen valmistukseen myös Suomessa on hyvä*. Ilmausta ei pidetä hyväksyttävänä, sillä »jos on 'valmius valmistukseen', silloin *osataan tehdä*». Alkuperäinen ilmaus on kuitenkin siinä mielessä informatiivisempi, että sen mukaan uutta pyörätyyppiä paitsi osataan myös pystytään tarvittaessa tekemään Suomessa: *valmius* (tai *edellytykset*) tehdä jotakin implikoi muutakin kuin pelkän osaamisen.

Voisi sanoa, että tällaisissa tapauksissa korjaus muuttaa lauseen totuusehtoja. Toisin sanoen ilmaukset eivät ole identtisiä edes siinä suhteessa, millaisen asiailan ne esittävät. Paljon ongelmallisempi — ja kielenohjailussa yleensä kokonaan sivuutettu — on kuitenkin tilanne, jossa tämä osa ilmauksen merkitystä pysyy ennallaan. Esimerkiksi sopivat adverbit *juurikaan* ja *sinällään* tai vaikkapa äsken esillä ollut *saada aikaiseksi* (Virittäjä 4/1982, Kielikello 1/1986, 1/1988). Kaikki todetaan — ja hyväksytään — murteissa esiintyviksi (»Sanottakoon murteissa näin, siihen ei ole puuttumista»), mutta kirjakielessä ne ovat tarpeettomia. Kaksi viimeksi mainittua ovat

kielenhuollon näkökulmasta »hämäläisiä häiriköitä», jotka eivät edusta »mitään korvaamatonta kauneus- tai tunnearvoa». Sen vuoksi »valtakunnallinen kielimuoto ei yhtään köyhydy», vaikka ne siitä torjutaan.

Tähän kannanottoon on puuttunut oululainen arkkitehti Esko Tuulos (Kielikello 3/1988):

»Kielikellon teksteissä kirjoittajat tuovat monesti esille sanoja tai ilmauksia samaa tarkoittavina. Tuohon sanoisin omana mielipiteenäni, että jos sana on erinäköinen kuin toinen, sillä on myös eri maku. Sinällään ei ole sinänsä ja saada aikaiseksi kutkuttaa hämäläisen kielitajua toiselta kohtaa kuin saada aikaan.»

Käsitykseni mukaan Tuulos ottaa esiin kielenhuollonkin kannalta olennaisen tärkeän kielen ominaisuuden: »jos sana on erinäköinen kuin toinen, sillä on myös eri maku». Toisin sanoen aina, kun jokin osa ilmausta vaihtuu toiseksi, muuttuu myös sen merkitys. Tämä koskee jopa niitä tapauksia, joissa vaihtelu on luonteeltaan puhtaasti fonologista: *minä, mä, mnää* ja *mie* viittaavat kaikki puhujaan, mutta niihin liittyy myös erilaisia sosiaalisia ja emotionaalisia latauksia osana niiden merkitystä. Sanat eivät ole vain käsitteiden nimilappuja; ne herättävät myös monenlaisia assosiaatioita, joita ei aina ole perusteltua karsia yleis- tai edes kirjakielen koodista.

En tarkoita tällä sitä, että kaikki sopisi kaikkeen kielenkäyttöön. Mutta kirjakieltäkään ei pitäisi tehdä täysin persoonattomaksi: sitä käytetään moniin muihinkin tehtäviin kuin virallisten ohjeiden ja tiedotusten antamiseen. Sellaisia ilmauksia, joita ei syystä tai toisesta pidetä suotavina mietinnöissä, ei välttämättä ole tarpeen karsia kirjakielestä sinänsä: niillä voi olla käyttöä vaikkapa uutisteksteissä tai ainakin musiikkiarvosteluissa tai urheiluselostuksissa. Kielen ainoana tehtävänä ei ole neutraalin ja persoonattoman informaation välittäminen. Myös kirjakieli on inhimillisen vuoro-

vaikutuksen väline. Senkin käyttäjällä on oikeus persoonallisiin ja emotionaalisesti läheisiin tai latautuneisiin ilmauksiin. Kirjoittaja vastaa viime kädessä itse sanomisistaan; kun niihin puututaan, loukataan hyvin helposti yksilön ilmaisuvapautta: yhtä helposti voidaan arvostella sitä, *mitä* joku kirjoittaa ja *mistä* hän kirjoittaa, kuin sitä, *miten* hän siitä kirjoittaa. On vähintäänkin epäoikeudenmukaista vetää kirjoittaja tilille sellaisten ilmausten käytöstä, jotka sattuvat särähtämään ammattilaisen kielikorvasa.

Setälä (Valvoja 1984) esitti oman vastauksensa kysymykseen, »kenelle on-----tunnustettava valta ja auktoriteetti asianymmärtäjänä määrätä, mitä on kieleen omaksuttava, mitä ei?» Hänen mielestään tuo valta kuului kirjoittajien »parahistolle». Vaikka Setälän näkemys voi tuntua yksipuoliselta, on hyvä pitää mielessä se, minkä hän katsoo kielentutkimuksen ja -huollon ammattilaisten eli »kielimiesten» rooliksi:

»Meillä saattaa näissä kysymyksissä olla sanansijaa ainoastaan siinä määrässä, kuin olemme itsellemme hankineet selvän käsityksen kielen elämästä, itsellemme selvittäneet kielen aatteellisen tehtävän, sen päämäärän, johon on pyrittävä. Ainoastaan sillä ehdolla me saatamme vaatia itsellemme auktoriteettia kielenopettajina koulussa ja elämässä.»

Ihmisillä on oikeus pukeutua persoonallisesti. Tuttavat voivat hämmästellä pukeutumista, mutta ulkopuolisen on epähenoa — kenties harvoja virallisia tilaisuuksia lukuun ottamatta — mennä siitä huomauttelemaan. Samalla tavoin kirjoittajalla on oltava oikeus käyttää persoonallisia sanontoja ja jopa sellaisia ilmauksia, joita ei ole erityisesti »kelpuutettu» kirjakieleen. Suvaitsemalla niitä kielenhuolto ei suinkaan lyö tehtäviään laimin; päinvastoin se osoittaa kunnioitusta paitsi kielenkäyttäjää myös itse kieltä kohtaan. Ellei se niitä suvaitse, on vaarana, että kielen huoltamisesta tulee pahimmillaan kielen kuohitsemista.

Kielienhuollon perusteet

Kirjoitukseni pääteesi on ollut se, että kielenohjailu kaipaa nykyistä enemmän sen lähtökohtiin ulottuvaa keskustelua. Yksimielisiä ollaan siitä, että kirjakieli tarvitsee normittamista. Epäselvempää sitä vastoin on, mihin tällaisten normien tulisi pohjautua. Norminantoperusteet ovat liian usein implisiittisiä tai ratkaisut johdetaan suoraan sellaisista perusteluista, joiden oikeellisuutta ei aina ole kylliksi pohdittu.

Esimerkiksi sopii tyyppi *alkaa tekemään*. Kielikellossa 2/1984 Matti Vilppula osoittaa sen länsimurteiseksi ja Osmo Ikola niissäkin melko harvoin käytetyksi, poikkeuksena ovat vain peräpohjalaiset murteet. Molemmat tulevat samaan tulokseen: kirjakielen nykyistä käytäntöä ei ole syytä väljentää.

Ratkaisu edustaa Setälän (Valvoja 1894) »kansankielisyyskannaksi» nimitämää näkemystä. Inkoaktiivinen *alkaa* on kuitenkin semanttisesti ainutlaatuinen verbi siinä tyypillisesti modaalisten verbien joukossa, jotka ottavat objektikseen I infinitiivin (*aikoa, haluta, saada* jne.). Monien muiden inkoaktiivisten verbien malli (*ruveta, ryhtyä, suostua, taipua* jne.) vetää sitä tyypistä *alkaa tehdä* tyyppiin *alkaa tekemään*. Kielikellossa 1/1985 kolme äidinkielenopettajaa mainitsevat kaikki sen yleisenä ainekirjoittajien »virheenä».

Kysymyksessä on aito analogiamuutos, ja kahden tyypin rinnakkainen esiintyminen on tässä kielellinen tosiasia. Miksi kahtalaisuutta ei voitaisi hyväksyä kirjakieleen? Siihen pyrkivän »murteellisuuden» torjumiseksi ei riitä sen analogisuus. Niin kuin jo Setälä (Valvoja 1894) huomautti, analogiamuodosteita on jokaisessa kielessä niin paljon, että »jos ne kaikki katsottaisiin vääriksi, niin jäisi kieleen sängen vähän oikeita muotoja jäljelle».

Se aineisto, johon Vilppula ja Ikola pohjaavat selvityksensä, on koottu enimmältä osin jo vuosikymmeniä sitten vanhuksilta, jotka ovat koko ikänsä elä-

neet maaseudun suhteellisen muuttumattomissa kielioloissa. Nykypäivän koulu-
laiset erottaa heistä useiden sukupolvien välimatka. Ja kuitenkin noiden vanhus-
ten kielenkäyttö pitäisi ottaa perustaksi normille, jota aivan erilaisessa kieliympäristössä kasvavat lapset joutuvat — vastoin omaa kielitajuun — noudattamaan kirjoituksissaan. Edes tiukka kansankielisyyskanta ei riitä sen motivoimiseen, sillä *alkaa tekemään* on jopa vanhoissa murteissa laaja-alainen. Ja nykypuhekielessä sen levikki ei näytä olevan ainakaan aikaisempaa suppeampi.

Paitsi normittamisen perusteita olisi varmaan hyvä pohtia myös sitä, millaisiksi normit laaditaan. Klassinen esimerkki järjettömästi muotoillusta normista on *-otta : -oitta* -verbien välinen eronteko. Nomineissa *i*:tä koskeva sääntö on vakiintunut, koska se nojaa selkeään kielelliseen oppositioon: *i* esiintyy adjektiiveissa (*punainen*) mutta ei substantiiveissa (*hevonen*). Sen sijaan verbeissä säännöstö perustuu osittain epäselviin johtosuhteisiin, ja siinä on siltikin poikkeuksia. Selvä ratkaisu olisi ollut — ja olisi vieläkin — puhekielen valtaedustuksen mukainen yleinen *i*:ttömyys (*kehottaa, punottaa, rajottaa*). — Onneksi tämäntyyppiset »kompromissit» ovat kuitenkin oikeakielisyyssyyskysymyksissä harvinaisuuksia.

Tarvitaan siis keskustelua oikeakielisyysspolitiikan periaatteista: Mitkä ovat kielenhuollon keskeiskysymyksiä, mitkä taas toissijaisia? Miten tiukaksi ja vaihtelemattomaksi kirjakieli ja yleispuhekieli tulisi normittaa? Minkätyyppiseen puheeseen ja kirjoitukseen normit on milloinkin ulotettava? Millaisin kriteerein kirjakieleen ilmaantunut uudennos arvioidaan hyväksyttäväksi tai karsittavaksi? Ja *last but not least*: millainen on kielenhuoltajan käsitys kielestä?

Tämäntapaiset kysymykset eivät ole triviaaleja. Sitä paitsi niiden vaikutus ei rajoitu yksinomaan kielenhuoltoon. Kielenhuolto on kielipolitiikkaa, ja kielipolitiikka taas kytkeytyy erottamattomasti yleiseen poliittiseen ideologiaan: liberaa-

Keskustelua

lisuuteen ja konservatiivisuuteen, yksi- ja moniarvoisuuteen, vanhan varjeluun ja uuden hyväksymiseen. Jos virallisen tai puolivirallisen kielenhuollon ottama kanta on kovin jyrkkä, voidaan ääritapauksessa jopa päätyä tilanteeseen, jossa keskiwertokirjoittaja ei ylipäättään uskalla julkaista tekstejään, ellei kielenhuollon ammattilainen ole niitä ensin siivonnut. Tästä varoitti jo Lauri Kettunen, jota Päivi Rintala lainaa Kielikellossa (1/88):

»Kirjakieltä ei pidä hyödyttömästi muuttaa eikä turhilla uusilla rajoituksilla tehdä niin vaikeasti hallittavaksi, että — kuten on jo tapahtumassa — kielenkäyttäjät on ainaisessa pelossa ja vavistuksessa ennen niin tuttua ja helppoa äidinkieltään kirjoittaessaan ja sitten, yrittäessään noita uusia ohjeita seurata, liioitteleekin ja tuottaa harmia itse ohjeiden antajille.»

Sekä virallinen että epävirallinen kielenhuolto on avointa vallankäyttöä. Valtaan liittyy aina vastuu; erityisen suuri se on kielenhuollossa, jossa lainsäätäjän, tuomarin ja kielipoliisin roolit eivät ole selkeästi eriytyneet.

On tietysti totta, että kielilautakuntakin, vaikka se on ylin kielenhuoltoelin, »voi antaa ainoastaan suosituksia — ei mitään määräyksiä, joiden rikkomisesta olisi rangaistusseuraamuksia» (Kielikello 1/1984). Tämä ei kuitenkaan poista vastuuta. Jokainen lukiolainen tietää, etteivät suositukset ole »ainoastaan suosituksia». Ja monet tavalliset kielenkäyttäjät on — niin kuin Kettunen ennakoiti — ehdollistettu pelkäämään kirjoittamista. Vaikka »kieli kuuluu kaikille» (Kielikello 1/1984), yhä useammat puhujat ja kirjoittajat ovat vaarassa vieraantua omasta äidinkielestään. Ja vaara vain kasvaa, kun kielenohjailu laajenee kirjakiellestä puhuttuun kieleen ja ulottuu jopa siihen, miten puhelimeen tulisi vastailta (Virittäjä 3/1983, Kielikello 4/1984). Pahimmassa tapauksessa ajaututaan tilanteeseen, joka joissakin suhteissa muistuttaa Antti Jalavan romaanissaan »Asfalttikukka» esittämää:

»Itse asiassa Hannu on nyt kielen ulkopuolella, hän ei ole yksikielinen eikä kaksikielinen eikä puolikielinen, hän on kieleton, hänellä ei ole kieltä missä voisi elää. Se kieli joka sisälsi hänen kymmenen ensimmäisen vuotensa kokemukset on nyt poljettu kuoliaaksi. Se uusi kieli joka on yritetty asettaa edellisen paikalle on kylmää, mekaanista, kovaa, tuntee-tonta ja vastahakoista.»

Kielenhuolto tekee ratkaisuja, jotka eivät suinkaan ole »objektiivisia» tai epäpoliittisia. Siksi kielenhuoltaja on myös kielipoliitikko, ja hänen on oltava tietoinen tästä roolistaan. Aito poliitikko ei voi saavuttaa kaikkien äänestäjien kannatusta. Hän joutuu luovimaan äärisuuntien välillä ja tinkimään omista mieltymyksistään, hänen on pantava asiat tärkeysjärjestykseen ja tyydyttävä ajamaan läpi keskeiset tavoitteensa. Joskus on toimittava vastoin monien äänestäjien kantaa, mutta yleisesti ottaen heitä ei ole syytä ärsyttää tarpeettomasti pikkuseikkoihin puuttumalla: politiikan uskottavuus kärsii. Kielilautakunnan puheenjohtajana Osmo Ikola muotoili tämän periaatteen selkeästi (Kielikello 1/1984):

»On pidettävä mielessä kielenhuollon vaikutusmahdollisuuksien rajallisuus, ei kannata yrittää mahdottomia. On viisaampaa rajoittaa olennaisiin ja tärkeisiin asioihin ja välttää turhan ankaraa säännöttelyä. Sillä tavoin varmaan saavutetaan enemmän kuin ylen määrin tiukoilla ja holhoavilla otteilla. Sitä paitsi suomen yleiskieli on jo kehityksessään ja vakiintumisessaan päässyt varsin pitkälle, niin että on varaa suvaitsevaisuuteen ja jonkinvertaiseen sääntöjen ja ohjeiden väljyyteen.»

Käsitykseni on, että kielenhuolto on nimenomaan tässä tehnyt virheen puuttumalla tärkeiden asioiden ohella tarpeettoman usein myös sellaisiin yksityiskohtiin, jotka itse kirjakielen kannalta ovat epäolennaisia. Kysymys on — takavuosisien »muotisanaa» käyttäkseni — loiskiehunnasta. Vaikka sen osuus kielen-

huollon arkityössä on vähäinen, se on sitä näkyvämpää. Ikävintä on, että se muovaa ihmisten asenteita paitsi kielenhuoltoa myös itse kieltä ja kielenkäyttöä kohtaan. Ja sillä voi olla vieläkin laajakantoisempia yhteiskunnallisia vaikutuksia.

Suomalainen kulttuuri suhtautuu hyvin penseästi kaikenlaiseen epätyypilliseen ja poikkeavaan; se karsastaa etnisiä, kielellisiä, seksuaalisia, poliittisia, kulttuurisia ja mitä tahansa vähemmistö-

jä. Jos kirjakieli kehittää normatiivisuuden logiikan, jos se torjuu vaihtoehtoisia tai persoonallisia ilmaisutapoja ja hylkii erilaisuutta ja poikkeavuuksia, on vaarana, että sama asennoituminen heijastuu paitsi kielenkäyttöön myös muuhun inhimilliseen vuorovaikutukseen. Pahimmillaan äreä ja ryppyotsainen kielenhuolto joutuu poikkiteloin yhteiskunnan moniarvoisuuspyrkimysten kanssa,

PENTTI LEINO